International Science Journal of Management, Economics & Finance
2022; 1(5): 37-45
https://isg-journal.com/isjmef/
doi: 10.46299/j.isjmef.20220105.05
ISSN: 2720-6394

Сучасний стан – проблеми та перспективи розвитку аграрного сектору економіки Чернігівської області в умовах війни

Олександр Мисник
Кафедра глобальної економіки, Заклад вищої освіти «Національний університет біоресурсів і природокористуваннч України»
ORCID: 0000-0002-3208-008X

Для цитування цієї статті:
Мисник Олександр. Сучасний стан – проблеми та перспективи розвитку аграрного сектору економіки Чернігівської області в умовах війни. International Science Journal of Management, Economics & Finance. Vol. 1, No. 5, 2022, pp. 37-45. doi: 10.46299/j.isjmef.20220105.05.
Надійшла до редакції: 26 жовтня 2022 р.; **Схвалено:** 31 жовтня 2022 р.;
Опубліковано: 01 грудня 2022 р.

Анотація. В даній статті розглянуто основні, пріоритетні напрямки розвитку аграрного сектору Чернігівської області, висвітлено проблеми сільськогосподарського виробництва на сучасному етапі та шляхи вдосконалення законодавства в аграрній сфері економіки. Зроблено економічне обгрунтування комплексу заходів щодо збереження позитивної динаміки розвитку аграрної галузі. Окреслено конкретні заходи щодо державної підтримки сільськогосподарських виробників відповідно до стратегії сталого розвитку Чернігівської області на період до 2027 року та плану заходів з її реалізації на 2021-2023 роки. Проаналізовано структуру продукції сільського виробництва за категорією основних виробників: фермерські господарства, сільськогосподарські підприємства, приватні господарства населення. Проведено аналіз впливу військових дій на території України на функціонування аграрного сектору та його подальший розвиток. Встановлено, що урядом було здійснена значна кількість заходів для сприяння виживанню аграрного сектора в умовах війни, зокрема, мінімізація бюрократичних процедур для агробізнесу, дозвіл використання сільськогосподарської техніки без реєстрації, спрощення імпорту посівних матеріалів, введення нульової ставки акцизного податку та зниження розміру ПДВ до 7% на пальне, введено окремі держпрограми підтримки сільськогосподарських виробників. Визначено подальші кроки, необхідні для подолання найбільш значущих проблем аграрного сектору України в умовах війни та в післявоєнний період.

Ключові слова: аграрний сектор економіки, війна, виробництво сільськогосподарські підприємства, Чернігівська область.

1. Вступ

Україна – це країна з потужним агропромисловим потенціалом та величезними перспективами розвитку сільського господарства. Вона володіє сприятливими кліматичними умовами і якісними земельними ресурсами, наявність яких свідчить про можливість ефективного розвитку сільськогосподарського виробництва. Аграрний сектор є важливою стратегічною галуззю української національної економіки, яка забезпечує продовольчу безпеку та продовольчу незалежність нашої держави Подальше входження до світового економічного простору, посилення процесів глобалізації, лібералізації торгівлі вимагають адаптації до нових та постійно змінних умов, а відповідно – подальшого удосконалення

аграрної політики. Український аграрний сектор з потенціалом виробництва, що значно перевищує потреби внутрішнього ринку, є ланкою, що з одного боку може стати локомотивом розвитку національної економіки та її ефективної інтеграції в світовий економічний простір, а з іншого – зростання доходів, задіяного в аграрній економіці сільського населення, що складає понад третину всього населення країни, дати мультиплікативний ефект у розвитку інших галузей національної економіки.

З вторгненням російських військ в Україну 24 лютого 2022 року для аграрного сектору, як і для всієї країни постали нові більш складні виклики. За даними Київської школи економіки, тільки за перші три місяці війни загальні збитки аграрного сектору становлять понад 4,3 мільярдів доларів, що складає приблизно 15% капіталу країни [1]. Непрямі витрати у сільському господарстві через стрімку інфляцію, зменшення виробництва, підвищення цін на виробничі фактори та блокування портів сягнули позначки 23,3 мільярдів доларів [2].

Все це формує нові умови для функціонування сільськогосподарських підприємств і вимагає проведення досліджень в даному напрямі з урахуванням нових чинників, що визначає актуальність теми.

2. Об'єкт і предмет дослідження

Об'єктом дослідження є аграрний сектор економіки України, механізм та особливості його функціонування. Предметом дослідження є аналіз сучасного стану аграрного сектору, розробка необхідних антикризових стратегій та заходів державної підтримки для агробізнесу.

3. Мета та задачі дослідження

Метою статті є аналіз стану аграрного сектору України та Чернігівської області зокрема в умовах війни, дослідження основних проблем його функціонування та визначення його подальших перспектив в післявоєнний період.

4. Аналіз літератури

Дослідженню аграрного сектору економіки України та вирішенню багатьох проблем АПК приділяли у своїх наукових працях М. Присяжнюк [3]., М. Зубець, П. Саблук, О. Саблук, В. Месель-Веселяк, В. Геєць, М. Бетлій, Ю. Мельник [4], Ю. Лупенко, [5]. О. Чаплигіна, І. Шварц [6] та інші вчені. О. Трофімцева аналізує роль України в глобальній економіці та окреслює перспективи аграрного сектору [7]. О. Нестеров аналізує підтримку аграрного сектору на законодавчому рівні, зокрема у сфері оподаткування [8]. В свою чергу комплексного вивчення потребує сучасний стан та перспективи розвитку пріоритетних галузей аграрного сектору економіки Чернігівської області, яка є потужним виробником сільськогосподарської продукції.

5. Методи досліджень

Аграрний сектор – важлива галузь національної економіки, яка об'єднує різні види економічної діяльності щодо виробництва сільськогосподарської продукції, продуктів харчування, а також доставки їх до кінцевого споживача. В агропромисловому комплексі формується близько 19% ВВП, він є одним з основних бюджетонаповнюючих та експортоорієнтованих секторів національної економіки. Світові тенденції щодо зростання попиту на сільськогосподарську продукцію, а також високий рівень забезпеченості трудовими та природнокліматичними ресурсами України спонукають до нарощування виробництва високоякісних і доступних продуктів харчування. При цьому розвиток вітчизняного аграрного

сектора значною мірою залежить від ефективності організаційно-правових форм сільськогосподарського землекористування.

У березні 1992 року Верховна Рада України прийняла нову редакцію Земельного кодексу України, який став основою регулювання земельних відносин в Україні на сучасному етапі. У Кодексі зафіксовано право на землю у трьох формах: державній, колективній і приватній. За ідеологією реформ їх наслідком має бути те, що земля належатиме тим, хто її обробляє. Кожен працюючий з найманого працівника перетворюється у співвласника або господаря – власника землі та результатів своєї праці. [9].

Суб'єктами економічних відносин в аграрному секторі є: суспільство у цілому в особі держави, сільськогосподарські підприємства, індивідуальні виробники сільськогосподарської продукції (фермери, сімейно-індивідуальні господарства), за визначенням професора В.Д. Базилевича [10, с. 320].

Хоча в Україні запроваджено різні форми власності на землю, та процес реформування земельних відносин не завершено, він постійно вдосконалюється. Тому, одним із першочергових заходів щодо вирішення соціально – економічних проблем на селі є завдання забезпечити підготовку проектів необхідних законодавчих та нормативних актів щодо завершення реформування земельних відносин, які мають забезпечити захист інтересів власників земельних паїв, охорону та раціональне використання землі, підвищення її родючості, рівноправний розвиток всіх форм господарювання .

Попри на певні досягнення в розвитку аграрної сфери, в Україні ще багато питань чекають на вирішення, одне з яких – зробити село привабливим для молоді. Завдання держави – розвинути потенціал сільської молоді і допомогти їй самореалізуватися.

Головними важелями державного регулювання АПК, на думку В.Д. Базилевича, є: законодавча діяльність і механізм санкцій, пряма державна підтримка (субсидії, дотації), кредитна система, оподаткування, митне та цінове регулювання [10, с. 338]. М.І. Крупка, П.І. Островерх та С.К. Реверчук виділяють такі складники державної аграрної політики: політику підтримки цін і доходів; структурну політику; політику розвитку села в малосприятливих регіонах; політику захисту навколишнього середовища [11, с. 205–206]. О.С. Степура пропонує такі форми підтримки:

а) встановлення граничних цін (нижньої межі) на окремі види сільськогосподарської продукції (так звана політика «підлоги – ціни»);

б) виділення коштів із бюджету безпосередньо для сільгоспвиробників;

в) надання пільгових кредитів фермерам;

г) списання (реструктуризація) їхніх боргів;

ґ) безоплатне наукове обслуговування сільськогосподарських виробництв (дослідницька робота щодо створення високоврожайних культур та високопродуктивних порід худоби) [12, с. 172].

Сільськогосподарський комплекс області налічує 1278 діючих сільськогосподарських підприємств різних форм власності та господарювання, в тому числі 644 фермерські господарства, а також 144,2 тисячі особистих селянських господарств. Основна спеціалізація галузі рослинництва регіону – вирощування зернових та технічних культур, тваринництва – молочно-м'ясне скотарство та виробництво свинини.

На сучасному етапі розвитку аграрного сектору потужним виробником сільськогосподарської продукції є Чернігівська область. Загальна площа сільськогосподарських угідь становить 2060,4 тис. га або 64,6 % земель області. У структурі сільськогосподарських угідь 71,7 % займають рілля та перелоги, 1,2 % – багаторічні насадження, 14,4 % – сіножаті та 12,7 % – пасовища. На одного жителя області припадає 2,0 га сільгоспугідь, у т.ч. 1,4 га ріллі, що, відповідно, у 2,0 і 1,8 рази більше, ніж в середньому по Україні (Рис1).

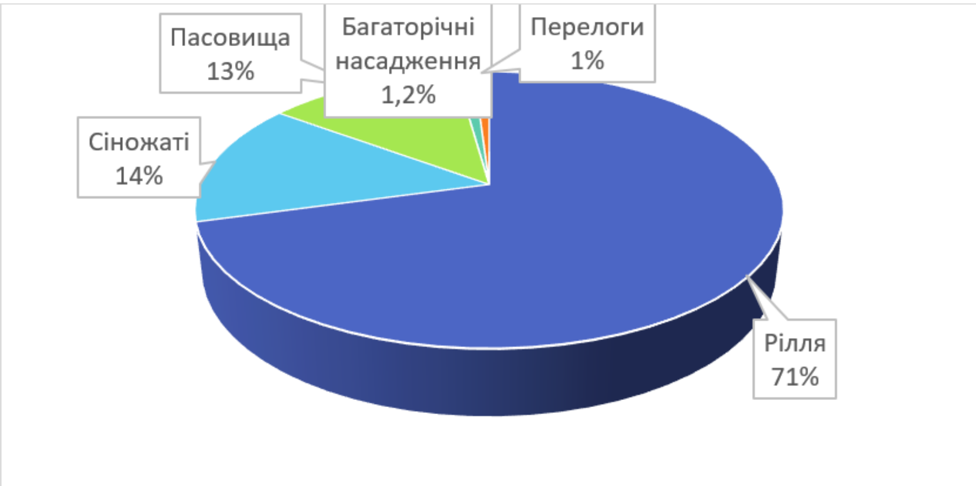

Рис. 1 Структура сільськогосподарських угідь, %.

Сільськогосподарськими підприємствами виробляється переважаюча частина аграрної продукції – вона зросла з 65,8 % у 2015 році до 82,4 % – у 2021-му.

У валовому виробництві сільськогосподарської продукції рослинництво складає 88,7 %, тваринництво – 11,3 %. В аграрних підприємствах 94,9 % виробництва складає продукція рослинництва і 5,1 % тваринництва.

Починаючи з 2010 року у сільському господарстві області простежується чітка тенденція нарощування обсягів виробництва (Рис2).

Рис. 2 Динаміка виробництва валової продукції сільського господарства, млн грн.

У структурі сільськогосподарського виробництва агроформувань області найбільшу питому вагу займають зернові (67,2 %) і технічні (24,5 %) культури. У 2021 році виробництво зерна в області зросло порівняно з 2010 роком у 3,6 рази і досягло історичного максимуму – 5,6 млн тонн, олійних культур – майже у 7 разів і склало 1,1 млн тонн. Питома вага області у виробництві основних видів сільськогосподарської продукції в Україні у 2021 році становила: зернових культур – 7,0 %, картоплі – 5,6 %, олійних – 4,3 %, овочів – 1,9 %, цукрових буряків

– 1,8 %, у виробництві тваринницької продукції: молока – 5,6 %, яєць – 1,9 %, м'яса – 1,5 % [13].

Внутрішньогалузева спеціалізація тваринництва розподілялась на: скотарство – 76 %; свинарство – 16 %; птахівництво – 3 %; інші галузі – 5 %.

Протягом 2015–2021 років в галузі тваринництва побудовано/реконструйовано 37 об'єкт скотарства на 10,3 тис. гол./місць. Сьогодні на Чернігівщині працює 48 доїльні зали, де утримується 16,7 тис. корів та виробляється 45 % молока, якість якого відповідає вимогам Європейського Союзу, що є одним із найкращих показників по Україні.

Ведеться активна робота по розвитку органічного виробництва. Працює 15 виробників органічної продукції. В основному, це невеликі господарства, які вирощують зернові та технічні культури. Чернігівщина має значний сільськогосподарський потенціал, основою якого є сприятливі природно-кліматичні умови, значні обсяги сільськогосподарських угідь.

Одним із шляхів розвитку сільських територій є кооперація в аграрному секторі. Розвиток кооперативного руху, створення вигідних умов для збуту сільськогосподарської продукції та розбудова соціальної інфраструктури – все це дає поштовх для економічної ініціативи у сільській місцевості.

Успішність аграрного сектору значною мірою залежить від його динамічності щодо освоєння новітніх технологій, використання ринкової кон'юнктури, а також організаційних змін, необхідних для його поступального розвитку. Необхідність поширення сільськогосподарських знань серед виробників сільського господарства, їх навчання та інформаційна підтримка визнана також у переважній більшості країн світу. В Україні цю роль покликана виконувати система сільськогосподарського дорадництва.

6. Результати досліджень

З метою розв'язання актуальних проблем розвиту сільських територій, необхідно забезпечити всебічну підтримку фермерства та малих і середніх сільгоспвирбників. Для цього необхідно вирішити ряд першочергових завдань, а саме:

а) забезпечити доступу агровиробників та переробників до ринків збуту, через стимулювання впровадження і функціонування систем управління якістю, безпечністю виробництва продуктів харчування, екологічного управління, а також проведення ярмаркових заходів та підтримка участі у міжнародних заходах місцевих виробників з метою розширення ринків реалізації агропродукції;

б) підтримка розвитку фермерства та малих сільгосподарських виробників, а саме:

- інформаційно-консультаційна підтримка фермерських господарств;
- підтримка молодих фермерів та сімейних фермерських господарств, популяризація використання успішних практик розвитку фермерства;
- залучення наукового потенціалу для інформаційної та організаційної підтримки фермерства;
- фінансова підтримка розвитку фермерських господарств;

в) розбудова системи сільськогосподарського дорадництва через:

- інформування населення щодо переваг сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів;
- надання консультативних, дорадчих та інших послуг, що мають сприяти створенню та забезпеченню діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів;
- активізація діяльності територіальних громад у напрямку створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів

Збільшенню виробництва сільськогосподарської продукції АПК сприяє Стратегії сталого розвитку Чернігівської області на період до 2027 року, відповідно до якої здійснюються конкретні заходи щодо державної підтримки сільськогосподарського виробника [14]. Зокрема

у 2019 року сільгоспвиробники Чернігівської області отримали з державного бюджету 173,7 мільйонів гривень державної підтримки.

Найбільше коштів спрямовано на розвиток галузі тваринництва, 7 місце від загальної суми використаних коштів по Україні, сума освоєних коштів областю становить 115,7 мільйонів гривень, з них:

- Часткове відшкодування вартості закуплених для подальшого відтворення племінних тварин, а саме телиць, нетелей, корів молочного, молочно-м'ясного та м'ясного напряму продуктивності, свинок та кнурців, вівцематок, баранів, ярок і сперми бугаїв та ембріонів великої рогатої худоби, які мають племінну (генетичну) цінність – 6,8 мільйонів гривень;
- Спеціальна бюджетна дотація за утримання корів молочного, молочно-м'ясного та м'ясного напряму продуктивності, сільськогосподарські та фермерські – 49,9 мільйонів гривень;
- Часткове відшкодування вартості об'єктів зберігання та переробки зерна – 49,1 мільйонів гривень;
- Спеціальна бюджетна дотація за вирощування молодняка великої рогатої худоби, який народився в господарствах фізичних осіб – 9,9 мільйонів гривень. (скористалося понад 3 тисячі осіб, подавши документи на 6,4 тисяч голів телят)

По програмі «Фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів» часткову компенсацію відсоткової ставки за банківськими кредитами отримали 62 підприємства області за 113 заявками, в сумі 14,7 мільйонів гривень.

За програмою «Часткова компенсація вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва» за грудень 2018 та січень-вересень 2019 року 182 господарствами області придбано 369 одиниць техніки та обладнання, загальною вартістю 129,4 мільйонів гривень. Сума компенсації склала 26,9 мільйонів гривень.

По програмі «Державна підтримка розвитку хмелярства, закладення молодих садів, виноградників та ягідників і нагляд за ними» компенсацію витрат на садивний матеріал у садівництві отримали 4 господарства області у сумі 3,0 мільйонів гривень.

По програмі «Фінансова підтримка розвитку фермерських господарств» освоєно 6,0 мільйонів гривень.

Українським державним фондом підтримки фермерських господарств надано фермерам фінансову підтримку на поворотній основі за бюджетною програмою «Надання кредитів фермерським господарствам» в сумі 7,4 мільйонів гривень.

З початком війни перед аграрним сектором Чернігівщини постало багато викликів та проблем. Окуповані території, ризики посівної, логістичні проблеми, цілеспрямовані обстріли сільськогосподарської техніки, дефіцит робочої сили, крадіжка зернових, нерозірвані снаряди та заміновані поля – все це сповільнює роботу агробізнесу, проте зупинити його РФ не вдалося.

За підсумками посівної кампанії 2022 на Чернігівщині, загальна площа посівів , з урахуванням озимих культур, склала 916,5 тис. га. Цього року відбулося зменшення посівів кукурудзи, що пов'язано, в першу чергу, з дорогою доробкою даної культури та непередбачуваною ціною на пально-мастильні матеріали.

Очевидно, що у 2022 році очікується спад виробництва та зменшення експорту сільськогосподарських товарів, особливо зернових та олійних. Якщо виробники експортоорієнтованих культур не зможуть експортувати свій урожай, у них буде дуже мало коштів для продовження виробництва у 2023 році. Прогнозується, що аграрії Чернігівщини посіють озимих культур на чверть менше ніж у минулому році, а це 131,4 тис. га (-51,1 тис. га, або 28%).

Для підтримки агробізнесу урядом було здійснено низку заходів: мінімізація бюрократичних процедур для агробізнесу, дозвіл використання сільськогосподарської техніки без реєстрації, спрощення імпорту посівних матеріалів, введення нульової ставки акцизного податку та зниження розміру ПДВ до 7% на пальне. Також урядом введено окремі

держпрограми: доступні кредити 5–7–9%, грантова підтримка для переробних підприємств, для розвитку садівництва, а також на створення теплиць. Також уряд пропонує альтернативні логістичні мережі для експорту, через блокаду портів. Введено податкові канікули, якими передбачено зміни щодо сплати за землю державної та комунальної форм власності в період дії воєнного стану.

7. Перспективи подальшого розвитку досліджень

Як свідчать дані дослідження аграрний сектор, до вторгнення російських військ в Україну, загалом динамічно розвився. Зважаючи неможливість прогнозування перебігу війни, окрім оперативного розв'язання поточних проблем галузі треба поступово формувати стратегічне бачення майбутнього розвитку сільського господарства.

8. Висновки

В цілому, можна стверджувати, що застосовувані програми державної підтримки як інструменти структурної політики в аграрному секторі економіки є достатньо ефективними в разі повного фінансового забезпечення та послідовного впровадження. Проте потребують оновлення та адаптації з урахуванням військових дій в Україні.

Прем'єр-міністром України Денисом Шмигалем, у м. Лугано (Швейцарія) на Міжнародній конференції з питань відновлення України (URC 2022) було презентовано проєкт відбудови України, що передбачав бюджет $750 млрд терміном 10 років [15]. У проєкті передбачено $37 млрд для інвестицій у аграрний сектор. За документом, заплановано залучення до 2032 року $6,5 млрд для відновлення після війни 10,5 тис. українських агропідприємств. При цьому зазначено, що головними проблемами українського аграрного сектору є низький рівень переробки сільгосппродукції, генерація агросектором незначних обсягів додаткової вартості та залежність країни від "габаритного імпорту".

Для подолання найбільш значущих проблем аграрного сектору України, і Чернігівщини зокрема, в умовах війни та в післявоєнний період необхідно здійснити наступне:

– зменшити бюрократичні бар'єри для розвитку аграрних підприємств;

– підвищити якість безпечності продукції відповідно до вимог міжнародних стандартів, включаючи розробку заходів для підвищення якості продукції громадян;

– залучити висококваліфікований персонал в аграрний сектор: менеджерів, IT спеціалістів, науковців та вузькопрофільних аграрних спеціалістів;

– адаптація виробництва аграрного сектору України до вимог Європейського Союзу;

– підтримка малого фермерства, сприяння роздрібним торговцям до внутрішньої заготівлі фруктів та овочів;

– технологічний розвиток та діджиталізація аграрного сектору;

– сприяти розвитку переробки в агросекторі згідно з принципами Green Deal;

– створити умови для переходу аграрного сектору до сталого виробництва.

Список літератури:

1) KSE Агроцентр. (2022). The total losses from the war in Ukraine's agriculture reached $ 4.3 billion USA. URL: https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalni-zbitki-vid-viyni-v-silskomu-gospodarstvi-ukrayini-syagnuli-4- 3-mlrd-dol-ssha-kse-agrotsentr.

2) KSE Агроцентр (2022). Indirect losses in agriculture are estimated at $ 23.3 billion USA. URL: https://ukranews.com/en/news/864573-indirect-agriculture-losses-from-war-estimated-at-usd-23-3-billion-agrarianministry.

3) Аграрний сектор економіки України і перспективи розвитку) / М.В. Присяжнюк та ін. ; за ред. М.В. Присяжнюка. Київ : ННЦ ІАЕ, 2011.

4) Актуальні проблеми аграрної реформи в Україні в умовах системної

кризи світової економіки / Ю.Ф. Мельник та ін. ; за ред. І.Г. Кириленка. Київ, 2009. 135 с.

5) Лупенко Ю.О. Розвиток аграрного сектору економіки України: прогнози та перспективи. Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Економіка». 2015. Вип. 2 (4). Ч. 2. С. 30–34.

6) Чаплигіна О., Шварц І. Актуальні питання земельної реформи, яка проводиться в Україні. Збірник наукових праць Вінницького націо-нального аграрного університету. 2012. № 3 (69). С. 227–232.

7) Трофімцева О. (2022). Війна показала важливість агросектору. Як узяти нові висоти? URL: https://interfax.com.ua/news/blog/839762.htm.

8) Нестеров О. Війна, агро, ПДВ: що нового в сфері оподаткування. URL: https://www.ucab.ua/ua/pressluzhba/blog/oleg_nesterov/viyna_agro_pdv_scho_novogo_v_sferi_opodatkuvannya.

9) Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-ІІІ. База даних «Законодавство України». URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14 (дата звернення: 11.10.2022).

10) Економічна теорія:Політекономія : підручник / В.Д. Базилевич та ін. ; за ред. В.Д. Базилевича ; 7-е вид., стер. Київ : Знання-Прес, 2008. 719 с.

11) Крупка М.І., Островерх П.І., Реверчук С.К. Основи економічної теорії : підручник. Київ : Атіка, 2001. 344 с.

12) Політична економія : навчальний посібник / О.С. Степура та ін. ; за заг. ред. О.С. Степури. Київ : Кондор, 2006. 408 с.

13) Статистичний бюлетень. Соціально-економічнестановище Чернігівської області у 2021 році/за ред. Радченко О. М.. Чернігів : Головне управління статистики у Чернігівській області, 2022. 44 с.

14) Стратегії сталого розвитку Чернігівської області на період до 2027 року http://economy.cg.gov.ua/, (Дата звернення: 12.10.2022)

15) КМУ Урядовий портал. План відновлення України: освіта та наука, як фундамент розвитку людського потенціалу. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/plan-vidnovlennia-ukrainy-osvita-ta-nauka-iak-fundamentrozvytku-liudskoho-potentsialu.

The current state - problems and prospects for the development of the agrarian sector of the economy of the Chernihiv region in the conditions of war

Oleksandr Mysnyk
Department of Global Economy, Institution of Higher Education "National University of Bioresources and Nature Management of Ukraine"

Abstract. This article examines the main, priority directions of development of the agricultural sector of the Chernihiv region, highlights the problems of agricultural production at the current stage and ways of improving the legislation in the agrarian sphere of the economy. An economic justification of the set of measures to preserve the positive dynamics of the development of the agrarian industry has been made. Specific measures for state support of agricultural producers are outlined in accordance with the strategy of sustainable development of the Chernihiv region for the period until 2027 and the plan of measures for its implementation for 2021-2023. The structure of agricultural products was analyzed by the category of main producers: farms, agricultural enterprises, private households. An analysis of the impact of military operations on the territory of Ukraine on the functioning of the agricultural sector and its further development was carried out. It is established that the government has implemented a significant number of measures to promote the survival of the agricultural sector in war conditions, in particular, minimizing bureaucratic procedures for agribusiness, allowing the use of agricultural machinery without registration, simplifying the import of seed materials, introducing a zero rate of excise tax and reducing the amount of VAT to 7% for

fuel, separate state support programs for agricultural producers were introduced. Further steps necessary to overcome the most significant problems of the agrarian sector of Ukraine during the war and in the post-war period have been determined.

Key words: agrarian sector of the economy, war, production of agricultural enterprises, Chernihiv region